

Tolerancija i Integracija – komparativni pogled¹

Kao čovek koji se bavi društvenim naukama, imam privilegiju da razmišljam o ovakvim temama, a da ne moram snositi političku odgovornost. Verujem, međutim, da društvene nauke ne moraju biti normativne, jer po prirodi istraživačkog procesa, ne možemo ponuditi konačne istine. Najbolje što može društvena nauka uraditi, jeste da kaže nešto o mogućim posledicama alternativnih strategija.

Ja ću uglavnom govoriti o socijalno-psihološkim dimenzijama naše teme, dakle koji su mehanizmi važni kad diskutujemo o toleranciji i integraciji.

Uzmimo takozvanu *kontakt hipotezu*, to jest ideju da će kontakti između različitih kulturnih i etničkih grupa voditi do većeg razumevanja i tolerancije. Postoji veliki korpus istraživanja, koji i protivreče ovom pogledu i podržavaju ga. Rezultati, međutim, imaju posebnu tendenciju. Na socijalno-psihološkom nivou, studije o interakciji između pojedinaca podržavaju kontakt hipotezu. Sa druge strane, na makro- ili sociološkom nivou, multietnička područja u svetu često se karakterišu konfliktima.²

Kako se to može objasniti? Prema raspoloživim podacima, čini se da je status grupe u pitanju važan faktor. Ako postoje uočljive razlike između grupa što se tiče statusa, ili, ako želite, moći, mogućnosti socijalne interakcije su manje, a postoji rizik za ozbiljan konflikt.

Ovo ne znači, međutim, da su sukobi nužno povezani sa ugnjetavanjem. Pre je slučaj da sukobi izbijaju kada se situacija poboljšava. Razlog je, prema teorijama «*etničke kompeticije*», da se etnicitet potencira u kontekstu gde se grupe takmiče o ekonomskim i političkim dobrima.³ Paradoks je, dakle, da iako, recimo, država ili međunarodna organizacija pokušava da umanjuje razlike između grupa, nepredviđeni konflikti mogu nastati. Jedan primer je problem pozitivne diskriminacije u SAD ili drugim zemljama. Drugi bi bio posleratna situacija: humanitarne organizacije pomažu izbeglice da se vraćaju, ali oni koji su ostali ne dobijaju pomoć, što može izazivati tenzije koje ugrožavaju željeni cilj da se unaprede pozitivni etnički odnosi. Znači, dinamika socijalnih promena će, nužno, imati nepredviđene posledice, a nema idealnih institucionalnih rešenja.

Ipak zagonetka je, da upravo kultura ili identitet predstavljaju tako moćne snage u društvenom životu. Zašto je etnička pripadnost toliko često fokus konflikata? Ustaljen odgovor je da se nacionalističke ideologije svesno pokreću sa strane političkih vođa. Ovo objašnjenje, je, naravno, bilo veoma uobičajeno za vreme nedavnih ratova u jugoistočnoj Evropi. Mislim, međutim, da ideja o tobožnjoj krivoj svesti, koja na kraju mora da se ispravi međunarodnom intervencijom, nije sasvim zadovoljavajuća.

Moramo, takođe, potražiti objašnjenja u socijalno-psihološkim mehanizmima koji su pokretačka snaga društvenog života, a želeo bih da skrenem pažnju na takozvanu *teoriju socijalnog identiteta*, koju je razvio Henri Tajfel. Prema Tajfelu, da bi društveni život uopšte bio moguć, čovek mora da kategoriše svoju sredinu. No kategorizacija nužno uključuje

¹ Prezentacija na *Međunarodnoj konferenciji o toleranciji i integraciji*, u organizaciji Ministarstva za ljudska i manjinska prava, Nordijskog saveta ministara i Ambasade Švedske, u Beogradu 1. Decembra 2003.

² Za diskusiju o kontakt hipotezi, vidi H.D. Forbes, *Ethnic Conflict. Commerce, Culture, and the Contact Hypothesis*. (New Haven and London: Yale University Press, 1997).

³ Vidi Susan Olzak, "Contemporary Ethnic Mobilization," *Annual Review of Sociology* 9 (1983): 335-74; kao i Susan Olzak, *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict*. (Stanford: Stanford University Press, 1992).

evaluaciju. Pojedinac teži da razvije zaseban i pozitivan identitet, upoređujući svoju grupu sa drugim grupama, i zato, da bi sačuvalao svoj identitet, on će doživeti vlastitu grupu u pozitivnom svetlu. Ako to nije moguće, može napustiti grupu, ili menjati društvenu stvarnost. Ovo je generalni mehanizam, bez obzira na tip grupe, od jednostavnih grupa vršnjaka do etničkih grupa.⁴

Kategorizacija, u izvesnom smislu, predstavlja pojednostavljenje društvene stvarnosti, a prema eksperimentima i drugim istraživanjima, postoji tendencija da pojedinac povećava razlike između vlastite i drugih grupa, a umanjuje razlike unutar svoje grupe. Zato, prema teoriji, i pozitivni i negativni stereotipi su deo svakodnevnog društvenog života. Drugim rečima, upravo oni mehanizmi koji održavaju lični i društveni identitet, će, istovremeno, proizvoditi socijalnu distanciju.

Ovo objašnjava paradoks koji sam spomenuo, naime, da socijalna interakcija na individualnom nivou vodi do većeg razumevanja, ali da na makro-nivou suživot različitih grupa često vodi do konflikata.

Interakcija između pojedinaca, čija je osnova izvesna identifikacija sa drugim, će voditi do socijalnih i kulturnih promena na razini društva, koje mogu da se tumače kao ugrožavanje poznate stvarnosti, što može rezultirati u socijalnim i političkim pokretima koji žele sačuvati ili ponovo uspostavljati onu realnost. U istorijskom kontekstu, to je razlog što je evropski proces modernizacije u 18. veku izazvala nacionalne pokrete u Srednjoj Evropi i na Balkanu. Ili, zbog čega je prodor zapadnog sveta na Srednjem Istoku rodio islamističke pokrete.

Ako je kulturna promena ovog tipa povezana sa socijalnim i ekonomskim nezadovoljstvom, sudar će biti jači, jer će se ideje o pravdi i pravednosti, i u novoj i u staroj tradiciji aktualizirati, i imati političke efekte. Međutim, važno je spomenuti da zbog karaktera formiranja identiteta, kulturne razlike po sebi mogu izazvati socijalnu distanciju. Prema tome, etnicitet može dovesti do konflikata koji se teško rešavaju, upravo zbog toga što su intimno povezani sa procesima sačuvanja identiteta.

Mi obično smatramo da su ideje važne, i zato se borimo protiv ksenofobije i nacionalizma. Ne treba, međutim, jednostavno poistovetiti etnocentrizam ili intoleranciju sa nacionalnim ideologijama, što je često bio slučaj u zapadnoj i severnoj Evropi za vreme post-jugoslovenskih ratova, ponekad pokazujući na pejorativan način crte tzv. «Balkanske kulture».

Istorija jugoistočne Evrope je istorija koliko intolerancije toliko i tolerancije. Vekovna osmanska dominacija, koja se obično razume kao period opresije, je isto tako period osnovne tolerancije. U osmanskom *millet* sistemu socio-religiozne grupe uživale su priličnu autonomiju i mogle su živeti jedna pored druge. Očigledan dokaz su španski Jevreji. U vreme kada su bili

⁴ Za uvod u Tajfelovu teoriju, vidi, na primer, Henri Tajfel, "The Cognitive Aspect of Prejudice," *Journal of Social Issues* 25 (1969): 79-97; Henri Tajfel, *Human Groups and Social Categories*. (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); Henri Tajfel, "Social Identity and Intergroup Behaviour," *Social Science Information* 13, no. 2 (1974): 65-93; Henri Tajfel, "Social Psychology of Intergroup Relations," *Annual Review of Psychology* 33 (1982): 1-39. Teorija je dopunjena sa strane: J.C. Turner, *Rediscovering the Social Group. A Self-Categorization Theory*. (Oxford: Blackwell, 1987). Za opširnu diskusiju o Tajfelovoj teoriji, vidi Jaques-Philippe Leyens, Vincent Yzerbyt, and George Schadronek, *Stereotypes and Social Cognition* (London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage Publications, 1994).

žestoko proganjani u zapadnoj Evropi, oni su imali mogućnost da razvijaju bogatu kulturu u gradovima kao Solun, Skopje, Sarajevo, ili Beograd.

Suprotno situacijama u katoličkoj ili protestantskoj Evropi, Osmansko carstvo nije pokušavalo, barem ne sistematski, da asimiliše mnogobrojne etničke i jezičke grupe, koje su zato mogle činiti osnovu modernih nacija. Sa druge strane, u modernom kontekstu, kada je kulturni identitet, za vreme nacionalizma, postala baza političkog identiteta, takva je situacija rađala sukobljene nacionalne ideologije, koje su, zbog etničkog mozaika ovog područja, često imale pretenzije na iste teritorije. Bilo je izuzetno teško rešavati takvu situaciju, a nedavni konflikti u mnogome se mogu objasniti veoma kompleksnim procesom uspostavljanja nacija, a ne nacionalnom propagandom kao takvom, ili posebnom balkanskom kulturom, koja rađa etnocentrizam.

Bez obzira na šta se može reći o socijalističkoj Jugoslaviji, kada govorimo o zakonskim pravilima i političkim rešenjima što se tiče manjinske ili nacionalne politike, ta se država može veoma uspešno uporediti sa većinom zemalja Istočne ili Zapadne Evrope. Ipak se desintegrisala. Znači, iako se svesno nastoje stvoriti pozitivna rešenja, ona neće izdržati svaku priliku, odnosno mogu čak pogoršati problem.

Situacija na severu Evrope je drugačija. Ako se ograničim na Švedsku ili Dansku, ove zemlje, zbog istorijskih okolnosti, srazmerno rano su formirale moćne političke jedinice, koje su kroz vekove bile u stanju da integrišu narod, i u kulturnom i u političkom smislu. Bile su pošteđene problema koji su uticali na ovaj deo Evrope. Manjine su bile malobrojne, a važna karakteristika skandinavskog društva je bila njegova religiozna i jezička monolitnost, podržavana centralizovanom državom.

Kada je Švedska šezdesetih godina postala zemlja doseljenika, koji danas čine 12 ili 15 procenata stanovništva, ili više, zavisno od definicije, ovo je dovelo do dramatičnih promena, koje većinski narod, po mom mišljenju, do kraja još nije shvatio.

Istina, švedski političari su veoma svesni ovih problema i postoji širok legalni i institucionalni okvir, unutar kojeg se nastoje da se posveti problemima prouzrokovanim ovim demografskim promenama. Postoji obiman sistem socijalnih beneficija, vlada je zabrinuta zbog segregacije u najvećim gradovima, a specijalna sredstva se daju školama u predgrađima, kako i za profesionalno obrazovanje tako i za učenje jezika odraslih osoba. Udruženja doseljenika takođe dobijaju dotacije.

Osim toga, postoji svest o diskriminaciji doseljenika, u zapošljavanju i drugde, a uspostavljena je institucija ombudsmana, i posebna vladina ustanova, Zavod za Integraciju, koja se brine o ovoj problematici.

Ipak, vlada osnovna nesigurnost u pogledu ciljeva ove politike. Šveđani se nisu još suočili sa ozbiljnošću problema integracije. Naročito nema jasnog razgraničenja između integracije i asimilacije. Za vreme velikih migracija šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, u švedskim školama uveden je sistem nastave maternjeg jezika, gde su učenici mogli izabrati učenje jezika koji se govori u porodici. Kasnije, politički fokus se menjao, a sada vlada generalna zabrinutost da je integracija nezadovoljavajuća. Političari i novinari se ne brinu samo o tome da doseljenici i njihova deca uče švedski dovoljno dobro da bi mogli da rade ili studiraju. Štoviše, postoji jasna tendencija da se govori o opasnoj situaciji gde se priličan deo

stanovništva ne identifikuje kao Šveđani ili nema vrednosti koji se smatraju delom švedske tradicije.

Ovaj stav podrazumeva da Šveđani zaista imaju zajedničke vrednosti, i da funkcionisanje društva pretpostavlja zajednički sistem vrednosti, što u modernim uslovima nije sasvim ubedljivo. U svakom slučaju poslednjih godina se može primetiti da animoziteti raste, na primer izvesna je iritacija kod gradnje džamije, ili protivljenje muslimanskoj odeći na televiziji ili u školi.

Treba podvući da kada se ova pitanja diskutuju, obično se ne tumače kao sukob švedske i strane kulture, no kao sukob između onoga što je moderno i napredno, i onoga što nije. To jest, Šveđani sami ne vide ovo kao etnički konflikt, sa razlikom od mnogih imigranata.

Problem možda ne bi bio ozbiljan, da nije ekonomska situacija problematična. Prema nekim stručnjacima, moguće je formiranje klase imigranata bez posla, koji se osećaju zanemarenim sa strane većine. Međutim, retki su oni, koji su svesni ekonomskog takmičenja, između inteligentne dece imigranata sa univerzitetskom diplomom i onih ne toliko uspešnih Šveđana, koji su ranije mogli računati na sigurnu budućnost. To bi moglo proizvesti političke tokove koje dosad nismo videli u Švedskoj.

Ovo je primer onog socijalno-psihološkog procesa na koji sam ranije skrenuo pažnju. Prirodno je da Šveđani smatraju da je njihov pogled na svet normalan, korektan i demokratski. U stvari jeste za većinski narod teško razumeti da pogled na svet koji oni doživljaju kao nekontroverzan, a vidljiv je svake večeri na programu televizije, drugi mogu shvatiti kao izvesna diskriminacija.

Interesantno je, zato, da možemo govoriti o neartikulisanom etnocentrizmu, o nesvesnom nacionalizmu, ili o nacionalizmu bez nacionalne retorike. Socijalno-psihološka dinamika je ista, kao na primer, u jugoistočnoj Evropi gde je postojanje više nacija elementarna činjenica, ali se konflikti kod nas ne definišu u nacionalnom smislu, jer je historijski kontekst drugačiji. Na primer, kada se Slovenija sedamdesetih godina uočila sa sličnom situacijom, nacionalna retorika je bila veoma vidljiva, što nije bio slučaj u Švedskoj, iako su strukturalni uslovi isti.

Verujem da je važno biti svestan činjenice da uobičajeni mehanizmi stvaranja i očuvanja socijalnog identiteta, u izvesnim situacijama mogu postati negativna politička sila. Izazov svima nama je društvo u kome se pojedinci i grupe tretiraju sa respektom, a imaju mogućnosti života u svojim kulturama, kao i van njih.

Dr. Kjell Magnusson

Viši naučni savetnik
Centar za multietnička istraživanja
Univerzitet u Upsali